

EGYBEHANGZÁSOK – KÖLTŐI JÁTEKOK

AZ UTOLÍRÁSRÓL

HARKAI VASS ÉVA

A huszadik század utolsó másfél évtizedétől napjainkig ható posztmodern az idézetvilág, a hozott anyag, az át- és újraírás, az utolírás jegyében telik – a palimpszeszt, a palinódia a világszerűség helyébe lépő szövegszerűség írói-költői attitűdjeit, művészi eljárásait szabadítja fel. Játék ez a hagyománnyal, a hagyomány újra- és felülírása (miközben az író, a költő hagyományolvasó is), ám ez a játék(osság) nem feltétlenül könnyed és felelőtlen játék(osság)ot jelent. A posztmodern líra és próza jobb teljesítményekben e játék tétje, komolysága – és mélységei – is megmutatkoznak.

Horatius, Szapphó, Villon, Shakespeare, Goethe, Hölderlin, Rilke, T. S. Eliot, Balassi, Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany János, Petőfi, Csáth, Ady, Babits, Kosztolányi, Füst Milán, Radnóti, József Attila, Pilinszky, Weöres, Ottlik, Nemes Nagy Ágnes . . ., népdal, irodalom alatti műfajok (szonon, sláger), szórakoztató irodalom (Rejtő Jenő) . . . – a végtelenségig sorolható a névsor, az a repertoár, amelyből a posztmodern líra és próza az utolsó egy-másfél évtizedben merített, amelyre ráhagyatkozott, amelyet újra-, utol- és felülírt. A repertoár végtelen: időket és tereket, irodalmi korszakokat és stílusokat, paradigmákat és kánonokat, „magas” irodalmat és irodalom alatti regisztereket egyaránt érint – anélkül, hogy esztétikai különbséget tenne közöttük. A „hozott” szövegek között ott vannak a világirodalom és a magyar líra és próza nagy klasszikusainak, de kortárs íróinak és költőinek a művei is, az irodalmi hagyomány élvonalába tartozó alkotások, de olyan szonon- és slágerszövegek is, mint pl. a *Járom az utam*, a *Pókháló az ablakon* vagy a *Pancsoló kislány*. Mindez a „mindenevő” posztmodern irodalom jegyében, miszerint „virágozzék minden virág” . . .

Esterházy Péter a szerző-elbeszélőt „szövegválogató”-nak nevezi, egyik monográfiusa pedig az Esterházy-művekről írott könyvének azt a címet adta, hogy *Idézetvilág*.¹ A nemrég elhunyt Orbán Ottó a hagyományt újraíró saját verseit egyik verseskötetének utószavában „fattyúk”-nak² keresztelte el. Tőle ered az ezen költői eljárásokra vonatkozó címbeli elnevezés, az *utolírás*³ fogalma is.

Az utóbbi egy–másfél évtized irodalmának olvasója (különösen versolvasója) a hagyománnyal folytatott (posztmodern) játék egy kisebb antológiára való, egész sor ilyen alkotásával találkozhatott. Miről vallanak ezek a versek és prózaszövegek? Elsősorban arról, hogy a modernség (bár utóbb kitűnt: nem egészen radikális) hagyománytagadásával szemben a posztmodern szándékosan és tudatosan vállalja a hagyományt, másodsorban a régebbi és mai írók-költők létélményének hasonlóságáról és eltéréseiről, e kettő összjátékáról és együttolvashatóságáról – nem utolsósorban pedig az újraírók (költőnként, írónként változó fokú) művészi virtuozitásáról.

*

1. JÓZSEF ATTILA (TOVÁBBÍRÁS)

Hogy költők költőkhöz – kortársaikhoz vagy elődeikhez –, illetve költőkről – kortársaikról vagy elődeikről – verset írnak, hosszú múltra visszavezethető hagyomány és olvasói tapasztalat. Arany és Petőfi verses levelet írtak egymásnak, József Attila Babitshoz, Thomas Mannhoz írt verset, Juhász Gyulához többet is, Kosztolányi Virág Benedekről és Csáth Gézához, Weöres Sándor Füst Milánnak, Juhász Ferenc Adyhoz, Tóth Árpádhoz, József Attilához, Nagy László József Attilához, Tamási Áronhoz stb. A sor jó hosszan folytatható volna még – Petri György (Petőfi) *Sándorhoz* című verséig, Orbán Ottó Varró Dánielnek írt nevezetes verses leveléig, Kovács András Ferenc Esterházy Péterhez és Parti Nagy Lajosnak írt költeményeiig és még tovább.

A már említett újraíró, átíró, utolíró és hasonló költői kísérletek témakörét érintve most a *továbbírás* egy példájára szeretnék kitérni. A Balassi és Cserépfalvi Kiadó 1994-ben, több mint fél évszázaddal József Attila halála után *Már nem sajoq* címen olyan tematikus versantológiát jelentetett meg, amely – alcíme szerint – József Attila legszebb öregkori verseit tartalmazza. A kötet tizenhárom költője (Balla Zsófia, Bodor Béla, Ferencz Győző, Gergely Ágnes, Imre Flóra, Kántor Péter, Nádasdy Ádám, Orbán Ottó, Parti Nagy Lajos, Rakovszky Zsuzsa, Somlyó György, Takács Zsuzsa és Várady Szabolcs) húsz versben azt próbálta kifürkészni, hogy „mi lett volna, ha . . .” – ha József Attila tovább él, s ötven-, hatvan-, hetvenévesen megírja öregkori költeményeit.

Szinte természetszerű, hogy a költői fikció szerint az életművet tovább író versek a József Attila-költeményekre, e költészet beszédmódjára, retorikájára, metaforavilágára, motívumaira és toposzaira íródva idézik meg a költőt. Nem véletlen hát, hogy e költeményekben a tigris, az őzike, az alvó hangya, a sárga füvek, az elme, az eszme, a rend motívumain túl a leghangsúlyosabbak a költő életét lezáró körülményre utaló motívumok, toposzok: a vasút, a sínek, a talpfák, a vonatkerék, a tengely, a síp, az őrszem, a reflektor, a vonatzakatolás, a mozdonycsikorgás.

E tárgykörből Kántor Péter *Ki beszél?* című versét emelném ki, amely az *Eszmélet* című József Attila-vers XII. szakaszának intonációjából kiindulva, arra ráhangolódva s az említett motívumok, toposzok között keringve idézi meg nemcsak a József Attila-féle sorsot, hanem költészetének artistikumát, retorikáját is:

Kántor Péter

KI BESZÉL?

*Vasútnál lakom, mint mikor
fiatalon, és el-elnéztem,
az volt nekem a férfikor:
fényes ablakok a sötétben.
Aztán sok év jött, nem emlékszem,
szemem, szám eltömté a por,
lehet, hogy meghaltam egészen,
és csak a vonat zakatol.*

*De ki beszél? Milyen öreg,
ki nem lettem, s nem leszek immár?
Talán egy dünnnyögő cövek,
melyet a vonat szele himbál,
míg egy helyben szalad a sínpár,
s kétoldalt árkok, fák, kövek –
mind maradandóbbak a kinnál,
s mindet más-más kín őrzi meg.*

*Vagy egy UFO tanulja épp
a nehéz emberi beszédet,
és kölcsönveszi próbaképp
egy-két szóval a fényt, sötétet,*

*hogy összetákolja a képet,
amelyből aztán majd kilép,
hátrahagyva a Holt vidéket,
a tigrist és az őzikét.*

*A kövér homályt, füstölő
vizet, a szőlőt a karókkal
kölcsonveszi, mint az idő,
és míg bibelődik a szókkal,
tapinthatatlan takarókkal
melengeti valami hő,
melyet lényre egy titkos kóddal
a kékesszürke égbe sző.*

*Akárki is, aki beszél,
megosztozik velem e jusson,
ifjan ha szebb jövőt remél,
vénen eltöpreng a múlton,
s összekeveri, ami volt, van,
s mindene fáj, amije él,
s végre akármilyen végre jusson
akárki is, aki beszél.*

*Megverselt egyszer valahol
egy költő egy kis alvó hangyát,
szél jött, eső jött, zakatol
a vonat, elviszi a hangját.
Elviszi, visszahozza, adják
szájról szájra ház, tanya, ól,
lakótelepek, kertek, kamrák;
jön-megy a vonat, zakatol.*

Egy másik költemény – Imre Flóráé –, szintén a költő retorikájának, lelki tájainak és feloldhatatlan magányának nyomvonalán haladva, az utániség pozíciójából írja át József Attila utolsó verseinek egyikét, a [*Talán eltűnök hirtelen . . .*] címűt:

Imre Flóra

BÁRCSAK ELTŰNNÉK HIRTELEN

*Bárcsak eltűnnék hirtelen,
akár az erdőben a vadnyom.
Nincs semmim, és nincs senki sem,
akinek számot kéne adnom.*

*A test, az régen ithagyott,
egymagamra a szenvedéssel;
most lélek vagy agyag vagyok,
de a béke, az csak nem ér el.*

*Nem feni rám fogát a vágy
többé (talán már foga sincsen);
de maradéka, a hiány
itt szaggat még rossz térdeimben.*

*Bejárta ifjúságomat
a szép kísértet, a szabadság.
Most aztán hallgatnom szabad,
hogyan párzanak kint a macskák.*

*Nem látszanak a csillagok
ebben a nedves, hideg éjben.
Egyedül voltam és vagyok. –
és nem jön, aki jönne értem.*

Az említett antológia költeményeivel majdhogynem azonos időben íródott Orbán Ottó *Születésnapodra* című szonettje is, amelyben Orbán (1995-ben) kilencvenedik születésnapja alkalmából köszönti és idézi meg az akkor már több mint fél évszázada halott költőelődöt. A vers – most szonettformában – részben a *Születésnapomra* című József Attila-vers „Harminckét éves lettem én . . .” intonáló első sorát (s a költőelőd életének harminckét évét) idézi meg, felidézvén József Attila *Ódáját* is, részben *Tudod, hogy nincs bocsánat* című költeményét írja felül – a megidézett költő megbocsáthatatlan bűneként számon tartva öngyilkosságának tettét:

Orbán Ottó

SZÜLETÉSNAPODRA⁴

*Kilencven éves lennél, hogyha élnél.
Harmínckét év, ez most már így marad.
De ha élnél is ma, mondd, versben beszélnél?
Hullna-e elénk alvadt vérdarab?*

*Vagy ami kort s dühöt vörösre fest, vér?
Vonna-e eszme, vinne-e mozgalom,
Hogy földünk minden nyomorultja testvér?
Vagy fejed vernéd szét egy köfalon?*

*Még jó, hogy a halál mozdíthatatlan.
Ezen nem változtathatsz még te sem,
Hiába sarjad ki a fű utánad.*

*Nem nőheti be nyomod, nincs bocsánat
Arra, hogy ott hevertél több darabban,
Lángeszű árva, csonkán, véresen.*

Talán nem véletlen, hogy Orbán Ottót 1995-ben épp József Attila (meg nem ért) kilencvenedik születésnapja foglalkoztatja. Nemcsak amiatt, mert az Orbán-líra a József Attila-i vershagyományt is magáénak tudja, hanem amiatt sem, mert Orbán létszemléletét is többek között a József Attila-i és saját sorsának azonossága, megfeleltethetősége járja át – miként erről *Párhuzamos életrajz*⁵ című költeményének részleteiben vallott:

Először csak a névazonosságra figyeltem. Hogy mindkettőnk szerelmét

*Mártának hívták. Majd a sorsazonosságokra is. Mi más volt az intézet,
mint az öcsödi nevelőszülők?*

(. . .)

Még az a samártság is eszembe jutott,

hogy az én keresztnevemben is két „t” betű van. (. . .) stb.

Az előbb idézett, *Születésnapodra* című vers ugyanakkor kétszeresen is nyomatékossítja a két életműből ismert irodalomtörténeti tényt: nevezetesen azt, hogy akár József Attila, akár Orbán Ottó lírai opusán belül kitéüntetett szerepet töltenek be az ún. születésnapj versek.

2. SZÜLETÉSNAPOK (ÚJRAÍRÁS)

Köztudott, hogy április 11-e, a Költészet Napja József Attila születésnapja – azé a József Attiláé, aki (rövid) élete során maga is több születésnapjával jelezte meg ezt a napot. E „számvető összefoglaló” versek között (ahogyan Szabolcsi Miklós nevezte a költő születésnapjára és kései verseit⁶) a *Születésnapomra* című az utolsó (és a legismertebb) ilyen jellegű – *alkalmi* – költemény, amely a Szép Szó 1937. április–májusi számában jelent meg.

*

A József Attila-irodalom igen részletes részadatokkal szolgál e vers életrajzi körülményeit illetően. József Jolán, Bányai László, Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra, Tverdota György és Szabolcsi Miklós József Attiláról írott könyveinek⁷ lapjain körvonalazódik a visszaemlékezésekből rekonstruálható kerek történet, miszerint József Attila újonnan írott versét előbb a Bucsinzkyban Nagy Lajosnak, majd április 10-én, születésnapja előestjén a Budai Vigadóban Flórának olvasta fel. A költő születésének napját igazából Flórával kívánta megünnepelni, ám mivel ez Flóra családi elfoglaltsága miatt nem sikerült, nővérének, József Jolánnak a meghívásával kellett beérnie. Jolán ez alkalomra előkészített meglepetése, születésnapjára ajándéka, a Flóra-szappan szimbolikusan utal a költő új szerelmére. Ám a születésnapjára vacsora botrányba fulladt, ugyanis Jolán akkori férje, Bányai László ingerülten nekitámadt a vidáman érkező József Attilának, s bántó szavai a sértődött vendéget arra készítették, hogy idő előtt hagyja ott a tiszteletére megrendezett ünnepi vacsorát, s előbb az Ilkoviczba menjen, majd Németh Andorék lakásán kössön ki, ahol tábori ágyon tölti születésnapjának éjszakáját.

Szabolcsi Miklós több kötetre kiterjedő József Attila-monográfiájának utolsó könyvében, a *Kész a leltár* címűben idézi fel Ignótus Pál visszaemlékezéseinek azon idcvágó részleteit, miszerint József Attila szándéka szerint nem kívánta publikálni e költeményét, s maga Ignótus beszélt rá, hogy közölje a Szép Szó hasábjain.⁸

A *Születésnapomra* egyszerre rögtönzés, alkalmi vers és remekmű, mely magán viseli a csiszolás, a formálás költői munkálatainak jegyeit. „Alkalmi vers – rögtönzés – bökvers?” – kérdezi Szabolcsi Miklós említett monográfiájában, majd a feltett kérdést ily módon válaszolja meg: „Alkalmi vers, de beleillik József Attila »én-ontológiát« megformulázó prózai és verses művei hosszú sorába.”⁹ Annál is inkább, mert – mint Tverdota György írja – nem sokkal később született, mint a *Curriculum vitae*.¹⁰ Szabolcsi a *Születésnapomra* „József Attilánál is egyedi” s „a magyar irodalomban is páratlan formájá”-t hangsúlyozza, s a „könnyed, vidám, csúfolódó”, ám ugyanakkor „feloldatlan és mélyen lappangó keserűséggel színezett” költemény közvetlen előképét egy

Jean Richepin nevű költő filisztergúnyoló sanzonjában jelöli ki a 19. század második feléből.¹¹ Ám – mint írja – e forma „a francia »magas« költészetben is ismert. (. . .) A formaválasztás egyúttal – itt is – belefogózás az európai kultúrába – ez utolsó hónapok kétségbeesett gesztusa”.¹²

A *Születésnapomra* ugyanis Szabolcsi szerint „csak látszólag könnyed rögtönzés, illetőleg: megfeszített komolysággal sikerült a könnyedség és a komolytalanság látszatát keltenie”.¹³ Ez utóbbit támasztja alá a Tverdota György által említett azon tény is, hogy a vers gépiratán intenzív műhelymunka nyomai fedezhetők fel, sőt, hogy csiszolásába a költő barátait is bevonta (Nagy Lajos pl. három sort kifogásolt a költeményben, a „sekély / e kéj” strófazáró sorokat pedig állítólag Ignótus Pál ajánlotta).¹⁴

A több belső idézetet is tartalmazó költemény középpontjában köztudottan a nevezetes és hírhedtté vált Horger Antal-ügy áll, midőn József Attilát a *Tiszta szívvel* című verse miatt a nyelvészprofesszor javaslatára eltávolítják a szegedi egyetemről. Mellesleg: amiatt a költeménye miatt, amelyet Hatvany Lajos „az egész háború utáni nemzedék dokumentumának”¹⁵ nyilvánított.) A nagy szakirodalmat, de annál kevesebb beható elemzést maga mögött tudó költemény egyik lényegi vonását Tverdota abban látja, hogy amellet, hogy szövegében a *generációs* jellegű feszültséget a *tanár–tanítvány* közötti konfliktus is tetézi, egyben *nyelvész* és *költő* összeütközését is szemlélteti: József Attila „bűne” ugyanis – mondja – „egy vers megírása volt, s az elmarasztalt ellenfele nék ugyancsak versben vág vissza. A *nyelvvél bűnözik* és igazságtalannak tartott büntetéséért is *nyelvi elégtételt vesz*”.¹⁶ Tverdota versinterpretációja szerint tehát a költemény végső soron *alkotó* és *szakember* – azaz a „teremtő hatalommal” rendelkező költő és „a prózai nyelv rendezésével, leltározásával” foglalkozó „grammatikus”¹⁷ ellentétét célozza meg. „Mindezek a szemléleti és indulati előzmények kiérlelten, tökéletes formában, egy fölösleges szó nélkül fogalmazódnak meg a *Születésnapomra* soraiban, Horger Antal, a nyelv kutatója és József Attila, a nyelv teremtője szembeállításában. (. . .) A grammatikus tudása alacsonyabb rendű. Beszédmódja hibás: »gagyog / s ragyog«. Tőle csak nyelvtant lehet tanulni. A legtöbb, amire képes volt, hogy ettől a lehetőségtől elüsse a fiatalembert, hogy eltanácsolja őt a maga környezetéből, hogy megakadályozza szűkebb érvényű, alacsonyabb szintű tevékenységének gyakorlásában. A költő számára azonban ez a száműzetés nem jelent pótolhatatlan veszteséget. Birtokában van a legtöbbnek, ami nyelvi úton elérhető: a névkiéjtés révén ideidézheti, maga elé parancsolhatja ellenfelét. (. . .) Itt rejlik a választ a formai virtuozitás értelmét tudakoló kérdésünkre. A költő a vers nyelvi bravúrjainak felsorakoztatásával is demonstrálja az alkotó fölényét a grammatikussal szemben, ezáltal igazolja nyelvi elsősülöttségi jogát. (. . .) Ez az a hatalmas felhajtóerő, amely a versbe beépített súlyos életanyagot oly

magasra röpti, művészi minőséggé lényegíti át. Ez az a mozzanat, amely eloldja a művet a fogantató alkalomtól, s az élettörténet nyers, epikus tényeitől, hogy az érdeklődőt bevezesse József Attila költői műhelyének legrejtettebb zugaiba, beavassa nyelv és költészet összefüggéseiről folytatott töprengéseibe. Ez az a tényező, amely a rögtönzést elszakíthatatlanul hozzárögzíti az életmű fő vonulatához” – egészítette ki a vers értelmezését új vonatkozásokkal Tverdota György József Attiláról szóló, 1987-ben közzétett tanulmánykötetében.¹⁸

*

Ennyit a vers előtörténetéről, életrajzi-filológiai háttéréről. A ma olvasója számára azonban József Attila *Születésnapomra* című költeménye amiatt is érdekes és aktuális, mert nemcsak előtörténete, hanem egészen különös utóélete is van. A művet ugyanis az utóbbi tíz évben a posztmodern kedvelte palimpszeszt jegyében több költő is újraírta. Azaz a lefordíthatatlannak tűnő költői szójátékok arra ösztönözték a költő kései utódait, hogy – szabadabban kezelve, illetve önmagukra vonatkoztatva a kiinduló szöveget s a pretextus tartalmi-tematikus vonatkozásait – újraírják, saját létélményükre hangszerelik át, re-konstruálják a verset, s benne az említett, nehezen fordítható szójátékokat s a rímbravúrt is újraköltsek.

Az itt következő költemények a József Attila-i vershelyzetből indulnak ki, oly módon jelölve meg a versírás alkalmát, hogy mindegyik vers szerzője az írás pillanatában épp aktuális életkorát (saját születésnapjának tényét) írja bele a szövegbe. A szövegek másik lényegi párhuzama abban érhető tetten, hogy mindegyik igyekszik megtartani – újraírni – az eredeti vers rövid, két szótagos sorainak groteszk-játékos rímbravúriját.

A sorban Kovács András Ferenc palimpszesztje a legkorábbi. A költemény címében utal a vershelyzetre, a megírás alkalmára (*Születésnapomra*), arra, hogy a vele szembenállóknak szóló révolte-ként íródott (*Bírálóimhoz*), ugyanakkor a költői tolvajlás posztmodern gesztusát sem rejti el (*Plágium*). Az ironia egyaránt érinti az eddig megtett életút, valamint a meghódított költői világ tereumát.

Kovács András Ferenc

*BÍRÁLÓIMHOZ. SZÜLETÉSNA POMRA. PLÁGIUM!*¹⁹

*Harmincnégy éves lettem én:
nem bódít versen vett remény,
se bű,
se báj.*

*A mennybolt menten rámborul:
nem éltem jól, sem jámborul,
csupán
bután.*

*Mint kínon égő ékezet,
lobog világom: létezek!
Enyém
e fény!*

*Hallom: vagyok, mert nem vagyok,
hisz bennem nem rág, nem ragyog
serény
erény . . .*

*Azt mondják, arcom régi maszk:
miért is vágok én grimaszt,
ha kell,
ha nem?*

*Divatbölc s egy sem érti tán:
helyettök lettem én vidám
iszony.
Bizony.*

*Magamnak túl nehéz terű
vagyok – nem vált meg vers, se bű,
se báj.
Sebaj.*

Bozsik Péter költeménye – mottójából ítélve – feltehetőleg ezzel a KAF-verssel lép dialógusba, midőn a költő a vers megírásának idejét jelölő évszám (1995) szerint épp harminckét éves korában „éri magát tetten” e költeménnyel. (A lábjegyzetben jelölt elkülönöződésre utólag, a vers kötetbe szerkesztésekor kerülhetett sor, jelezvén, hogy az ilyen jellegű alkalmi versek felett – legalábbis vershelyzetük, formális vonatkozásaik felett – gyorsan eljár az idő.) Míg Kovács András Ferenc a pre-szöveg Horger-epizódját saját költő-léte behatárolásának és ironikus értékelésének behelyettesítésével írja felül, Bozsik, még ironikusabbá és torzabbá formálva költő-énjét (sőt, „szétkaffogva” a pre-szöveg játékos, ám mégis szigorú rímeit, kissé hanyagul, hanyavetin

kezelve a szótagszám-kötöttséget), a kilencvenes évek Milošević-érájának a a balkáni viszály tömeges emigrációt okozó következményeinek magára vonatkoztatott részleteit helyezi versének középpontjába, nem kerülve meg a „weissbrunni” áttelepülés, az új környezet nyújtotta új, a villoni, vagabundus lírai én számára idegen léttapasztalatokat sem – a káéfték, béték, boltosok, kufárok pénzközpontú világának uralmát és kisszerűségét.

Bozsik Péter

SZÜLETÉSNAPOMRA²⁰
és KAF-nak, kaffogva

Harminckét éves lettem épp¹
váratlan ért e költemény.

Etye-
Petyi!

Sajkacsontom is eltörött,
kövér vagyok és elgyötört

örök
török.

Miloš királyom elzavart,
most is hallom a harci zajt,
az ám!

Kazán-

füttő lehettem volna én,
csempész, alteregó s versbetét,

árnyas
s szárnyas

Weissbrunn városa lett otthonom,
hol káéfték, béték és boltosok
urak

Furák

ők – s kufárok – énnekem,
ők taposnak elnyűtt testemen.

Pazar
bazár.²

Fikcióvá ha változom,
legyen mindenki átkozott³

foltos
boltos.

Weissbrunn, 1995. szeptember 5.–1997. március 15.

¹ Harminchét, stb. éves leszek épp.

² Bezár.

³ Tisztelet a kevés, Noé-bárkányi kivételnek.

Balla Zsófia a József Attila-vers „feminista” újraírása során az életidő múlásának, az élet telésének tényét célozza meg, miközben túlvilági erő irgalmát kéri – nem is a maga, hanem költészete számára. A költemény mottója ugyanakkor Parti Nagy Lajos, az idézés posztmodern költői eljárását alkalmazó kortárs költő nevét vonja be a versbe.

Balla Zsófia

AZ ÉLŐ FORMA²¹

Parti Nagy Lajos ajánlására

*Negyvennyolc éves lettem én
és meglep, hogy már hölgyemény
leszek.*

Ezek

*már nem viccelni-jó idők.
A telést rosszaljuk, mi nők –
ha mond-
hatom*

*ezt így. A világbánatom
majd otthagynám egy vonaton!
Kicsit
visít*

*a lélek bennem, hogy mire
vittem, mondhatom, semmire.
S te, Kéz,
ki léssz,*

*majd legyen benned irgalom
versemhez a túloldalon.
Hisz élsz!
S itélsz.*

A Balla-vers érdekessége, hogy kötetbe²² kerülésekor költője a folyóiratban megjelent, eredetileg ötszakaszos költeményt nyolcszakaszossá változtatta, s a vers szövege a harmadik strófa versmondatótól kezdődően az alábbi módon íródott át – magába foglalva a szerző költő-létének általános vonásait (a karrier és hős-szerepek helyett inkább a parttalanság, a bizonytalanság vállalását a költői ön-identitás megőrzése érdekében):

*. . . A világbánatom
úgy otthagynám egy vonaton!
Kicsit
visít*

*a lélek bennem, hogy mire
vittem. Mondhatom, semmire.
Egy part
se tart.*

*Nem lestem hatalom kegyét.
Csak az szabad, aki szegény:
nem öl
meg ól.*

*Engem már sok halál szeret –
mégsem fagyott rám hős-szerep,
vagyis
hamis.*

*Azt foldozom, mi hátra van:
még végül megszokom magam . . .
S ha néz,
ki néz,*

*majd legyen benne irgalom
versemhez a túloldalon.
Hisz él.
S ítél.*

Míg az ötstrófás elsődleges változat kompaktabb, töményebb verset és „feministább” olvasatot eredményezett, ez a későbbi változat a költő-lét versbe emelése révén kerül közelebb a József Attila-féle sors- és versszituációhoz.

Tóth Krisztina költeménye is a József Attila-i időbeli pillanatot ragadja meg – a költőnő ugyanis, Bozsik Péterhez hasonlóan 1995-ben épp harminckét életéve felett tarthatott leltárt kötetének címadó versében. Akár az előbbi szövegek, Tóth Krisztina költeménye is versszakokon átívelő enjamement-okkal, áthajlásokkal tetézi a József Attila-versből merített költői bravúr gesztusát. Ugyanakkor – a rímbravúr jeleként – homonimák rímhelyzetbe hozásával utal a költőelőd „taní-/tani” szóeleményére, kancsal rímeket alkalmaz, s bizarr, „feminista” módon írja újra a József Attila-féle „csecse / becse” szó- és rímegyüttest. A feminista ív ugyanis itt is kifejezett: a költő az életkor, az eddig megélt élet, az évek nyomának s a nőiség és anyaság tematizálása/konstatálása fonalán halad, a verszárlat pedig a lét értelmének tudását, e tudás vágyát célozza meg – akár a Balla Zsófia említette *túloldalról* is:

Tóth Krisztina

*PORHÓ*²³

Harminczettő hogy telhetett?

Hogy múltak el napok, hetek?

Letelt,

s hitelt

nemigen ad már a jelen.

Nem voltam benne rég jelen,

úgy múlt

a múlt,

annyi idő, hogy szinte sok.

De ért már más is, mint e sokk:

hold is,

nap is

pólyálta hűlő életem,

s amit nem tettem, tervezem

e lét

felét

leélve: őrzöm arcomat,

s eleddig nem zuhant sokat

csecsem

becse,

*sőt, egy bocsom is van (de szép!),
beszélni is kezd majd ez év
telén
talán,*

*de hogy mi történt, mire volt jó
harminckét éven át e porhó,
havam,
hevem*

*hová gomolygott nyomtalan,
és ugyan hol, ha nyoma van,
szívek,
szavak*

*mélyén mi ülepszik, mi lesz,
így fog eltelni, élni ez?
Vagy túl
a túl*

*bonyolult léten, túl ezen
egyszer csak majd megérkezem
s ittlétemet
átlátom ott?!*

A teljesség elve nélkül álljon itt még egy *Születésnapomra*-újraírás az újabb folyóirat-publikációk anyagából. Fecske Csaba *Epilógus*ának második versszaka Tóth Krisztina versindítását visszahangozza. E költemény szövege arra utal, hogy a pretextus nem nyújt(hat) semmiféle garanciát a belőle leledzett új vers sikerességét illetően. Arra, hogy nincs semmiféle (posztmodern) versrecept, a költői játéknak elsősorban *költőinek* kell (illik) lennie. S arra, hogy aki versenyre kel a József Attila-vers virtuozitásával, állnia kell ezt a versenyt. Az *Epilógus* versbeszédének homogenitását megbontja, hogy a vers ritmusképéből bántóan kilóg néhány strófa prozodiája. A költemény jambikus lejtését pl. zavarja az első két versszak rövid sorainak nem-jambikus intonációja, de a ritmusnak vannak egyéb döccenései, a soroknak pedig szótagszám-fölöslegei, s kérdéses, gyöngye a vers néhány rímmegoldása is (sírós / írás; az ám / anyám). Az utolsó előtti versszak pedig egészen modorossá sikeredett, ami itt még inkább tetéz a szófelbontással létrehozott, indokolatlannak ható, kimódolt és mesterkéltnél áthajlás.

Fecske Csaba

EPILÓGUS²⁴

*ötvenkét éves lettem én
epilógus e költemény
sírós
írás*

*ennyi idő hogy telhetett
hová lettek napok hetek
látom
létem*

*s az idő eltelik velem
főm zavart sajdul alfelem
a múlt
kimúlt*

*helyette itt van a jelen
hiába rovom rá jelem
nem é-
nemé*

*megúsztam volna szárazon
ha nem szülsz meg s nem származom
az ám
anyám*

*lehettem volna műsoron
de nem volt hozzá hű sorom
vak ok
vagyok*

*csúnya nő kancsalít jövőm
magáévá tesz majd ha jön
csekély
e kéj*

*megmondhatom már előre
csak maradék por lesz belőle
m is az
igaz*

*táncra perdülni nincs okom
hogy hazám talaját fogom
javi-
tani*

Arra utalna ez, hogy az újraírásnak is van határa? Hogy a (vers)hagyomány egy-egy, az alkotásfolyamat során túlkanonizált szövege előbb-utóbb szétíródik? Költője válogatja. Lírai eszköztárát és retorikáját tekintve Balla Zsófia és Tóth Krisztina születésnapjára írt verse²⁵ épp az ellenkezőjéről győzi meg az olvasót.

*

Ebbe a születésnapokat költeményekkel regisztráló vonulatba tartozik Kovács András Ferenc *Negyvenkedés* című verse is, amely Parti Nagy Lajostól vett mottójának torz soraival is a lírai én eltelt negyven (élet)évére utal. Kovács András Ferenc versét azonban az választja el az előbbi költeményektől, hogy ő nem József Attila *Születésnapomra* című versének újraírásával ünnepli negyvenedik életévét, hanem a költő *Reménytelenül* című költeménye első, *Lassan, tűnődve* címmel jelölt darabját írja felül. Pontosabban: pretextusként József Attila említett versének első versszaka, illetve utolsó versszakának első sora szolgál:

*Az ember végül homokos
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.*

illetve:

A semmi ágán ül szivem . . .

Kovács András Ferenc születésnapjára írt verse ugyanakkor azt a posztmodern eljárást nyomatékosítja, hogy a szöveg (még ha líráról van is szó) elsősorban nem a valóságra, nem az életvilágra, hanem szövegre, szövegvilágra utal. Az élettények helyett ugyanis a versben (a lírai én világát benépesítő) költők

nevével találkozunk: Rilkéével, Kosztolányi Dezsőével (akire nemcsak a *dezsőve* szó és a lila szín utal, hanem a rímvarázs s a kancsal rímek is), Ezra Poundéval, Weöresével, T. S. Eliotéval, Borgesével, Pessoaéval, Kavafiszéval, Apollinaire-ével. A költemény meglepetésszerű és egyben humor forrásául szolgáló esztétikai impulzusai egyrészt a rím- és mondatfacsarásból, a rím vagy a szótagszám miatt elkövetett szófacsarásokból és -csonkításokból erednek, másrészt abból, hogy a világlíra nagyjainak (idegen) nevei rímhelyzetbe kerülnek, sőt olykor más szófajjára (pl. igévé, ige névé) íródnak át. A játékoság szülte költői bravúr – vagy fordítva: a költői bravúr szülte játékoság – azonban nem feledteti s nem fedí el a pretextusból felénk áramló kozmikus hidegség elégikus tónusait. Ez a költői gesztus szállítja le a „hetvenkedést” is – „negyvenkedésre”.

Kovács András Ferenc

NEGYVENKEDÉS²⁶

„az őszi ég
már extra-lights,
s elmultifilt
prompt negyven év”

(Parti Nagy Lajos)

*Az ember végül negyven év:
Szomorú, égi nedve még
Szívárg repedten s könnyedén,
Akár a rilkés könny-edény,
S a lét dezsőve gyászvilán
Űt át időknek fásliján,
Mint mézet izzadó akác.
Isten lehallgat, nem magáz –
S marad, mi volt, a néma géz . . .
De gőze sincs, ha szét, ha néz.*

*Az ember végül negyven év:
Felejtí képzelt fegyverét,
Fejében skiccek ezre pang,
Mint ketrecében Ezra Pound,
S ha rácsát szétreszeli – ott
Weöreslik Téesz Eliot!
Anyáz a föld, hsze' pusztaság,*

*S a felsőbb szerbek usztasák . . .
Mindenki megtér, mondta Borges:
Rög az eszméhez, pór a porhez!*

*Az ember végül negyven év:
Fűröszi lelki kegy . . . Fenét!
Szivarzik, ír, hajtép, szaval:
Az Élet forró, szép Szahar,
De benne merre lesz oáz?
Elpasszióz, elpressoáz –
Néhány perszónát hazavisz,
Kimérten, mintha Kavafisz.
Kivan a pasziانش az Úrban:
Lazáz a láz a dancs, laz' űrben.*

*Az ember végül negyven év:
Nem több, csak egypár hetyke név.
Terjeng a líra – polimer!
Gerjedve sír Apollinaire:
Mit ér az homme, ha francia?
A mű haszonklapancai? . . . Ja.
Perszuflé, s néha perszónál.
Gubancba vész a versfonál . . .
Bélszín dereng a külszínen –
A semmi ágál, hül szivem.*

JEGYZETEK

- ¹ Wernitzer Julianna: *Idézetvilág avagy Esterházy Péter, a Don Quijote szerzője*. Jelenkor Kiadó–Szépirodalmi Könyvkiadó, Pécs–Bp., 1994
- ² In: Orbán Ottó: *A költészet hatalma*. Versek a mindenségről és a mesterségről. Kortárs Könyvkiadó, Bp., é. n. [1994], 123. l.
- ³ L.: „Hol van Blake, Whitman, Weöres és Pilinszky?
Hol Ginsberg óriáskigyó-verssora?
Hát már bűnbe sem eshetem soha?
Ha igen, sincs kit többé utolírni.”
- (Orbán Ottó: *Az orvvadász jól megérdemelt pihenését élvezi* = O. O.: I. m., 6. l.)
- ⁴ In: Orbán Ottó: *Hallod-e te sötét árnyék*. Új versek, 1995–96. Magvető, Bp., 1996, 37. l.
- ⁵ In: Uő: *A költészet hatalma*, 57. l.

- ⁶ Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár*. József Attila élete és pályája 1930–1937. Akadémiai Kiadó, Bp., 1998, 667. l.
- ⁷ József Jolán: *József Attila élete*. Cserépfalvi, Bp., 1941, 385–388. l.
Bányai László: *Négyszemközt József Attilával*. Körmendy, Bp., 1943, 259–263. l.
Illyés Gyuláné: *József Attila utolsó hónapjairól*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1988, 21. l.
Tverdota György: *Ihlet és eszmélet*. József Attila, a teremtő gondolkodás költője. Gondolat, Bp., 1987, 336–338. l.
- Szabolcsi Miklós: I. m., 802–803. l.
- ⁸ Szabolcsi Miklós: I. m., 803. l.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Tverdota György: I. m., 339. l.
- ¹¹ Szabolcsi Miklós: I. m., 803., 804. l.
- ¹² Uő: I. m., 805. l.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ Tverdota György: I. m., 337. l.
- ¹⁵ Idézi uő: I. m., 353. l.
- ¹⁶ Uő: I. m., 354. l.
- ¹⁷ Uő: I. m., 358. l.
- ¹⁸ Uő: I. m., 359. és 360. l.
- ¹⁹ In: Kovács András Ferenc: *És Christophorus énekelt*. Jelenkor Kiadó–Kriterion Könyvkiadó, Pécs–Bukarest, 1995, 82–83. l.
- ²⁰ In: Bozsik Péter: *Vérpuding*. Tevan Kiadó, Bp., 1999, 45. l.
- ²¹ In: *Polisz*, 1997. nov., 51. l.
- ²² Balla Zsófia: *A harmadik történet*. Jelenkor, Pécs, 2002, 88–89. l.
- ²³ In: Tóth Krisztina: *Porhó*. Új és válogatott versek. Magvető, Bp., 2001, 54–55. l.
- ²⁴ In: *Élet és Irodalom*, 2002, 24. sz. (<http://www.es.hu/irodalom>)
- ²⁵ Bármiféle feminista szolidaritást leszámítva
- ²⁶ In: Kovács András Ferenc: *Kompletórium*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000, 391–392. l.